

Somogyvári Lajos

„Tudjuk azt, hogy május 1-je nagyon jelentős kérdés...”

Vizuális propaganda az ötvenes-hatvanas években

Bevezetés

Az állampárti időszak képi kultúrájának fontos elemét képezik a május 1-i ünnepek és felvonulások, melyek az ötvenes-hatvanas évek berendezkedésének, hatalomgyakorlásának fontos jellemzőjét mutatják meg. Jelen tanulmány a Rákosi- és Kádár-korszak két évtizedét elemzi a fényképek által hordozott jelentések folytonosságain és változásain keresztül, hiszen a kontinuitás és diszkontinuitás egyaránt jellemezte a vizsgált időszakot. A vizuális propaganda a kurrens ikonográfiai kutatások fontos vonulatát képezi,¹ amely egybevág a kommunista, államszocialista rendszerek természetével is – a szovjet típusú rendszer, mint propaganda-állam, a tömegek folyamatos mobilizálásán, az ideológia primátusán alapult nézet szerint.² A május elsejei felvonulásról alkotott képzetek ismerősek a mai magyar lakosság számára, ennek ellenére hazánkban még nem nagyon vizsgálták ezek szemantikáját tudományos igényvel, a kérdéskör reflektálatlan maradt.

Az írás célja egy meghatározott kulturális gyakorlat (a május 1-i felvonulás) összekapcsolása a térrel, amely strukturálja ezeket a cselekvéseket (Sztálin tér, Felvonulási tér) és a hatalom szándékaival, valamint a megrendezés szempontjaival. Ezt a három elemet (idő, tér, hatalom) egybefogja ennek vizuális megjelenítése, mely a konkrét, történeti-antropológiai elemzés tárgya. A vizsgálat szándékosan leszűkített a tér szempontjából, hiszen az ünnepség és a helyszín együttese ikonikus, számos többletjelentést hordoz, melyek szimptomatikusnak tekinthetők történelemtudásunk és múltszemléletünk szempontjából. Előzetesen a következő hipotéziseket fogalmaztam meg a vizuális propaganda szerepével kapcsolatban, a témát illetően:

A propaganda képi dimenziója folyamatosan hangsúlyos szerepet töltött be az ötvenes-hatvanas évek mindennapi környezetében, bár eltérő hangsúlyokkal (a lényegyet tekintve fontos a külső megjelenítés, az ünnepek látványa).

Május 1-je, április 4-e és más ünnepek, centenáriumiok révén az ideológiai-politikai szféra változó intenzitással, de állandóan jelen volt az emberek életében, mely valamilyen formájú bevonódást feltételezett az állampolgárok (ideális formában a szocialista, öntudatos polgárok) részéről.

Ezek az alkalmak az oktatás-nevelés fontos szocializációs funkcióját is megcélolták (nemcsak a gyerekekkel, hanem a felnőttekkel kapcsolatban is), a közösségi élmény és az indoktrináció tapasztalata által.

¹ DUSSEL 2018.

² KENEZ 1985. 1–15.

Olyan jelentéssel teli emlékezhelyek jöttek létre, melyek még nem nagyon voltak hazánkban a kutatás tárgyai, pedig a kulturális és kommunikatív emlékezet fontos részét képezik. (E kulcsfogalmakról a következő fejezetben részletesebben is szó lesz.)

Az első három előfeltevés alátámasztható szöveges forrásokkal: részletesebben ismertetni fogom egy pártülés jegyzőkönyvét, mely az ünnepek, a látvány és a részvétel fontosságáról szól a hatalom szempontjából; a negyedik állítás pedig leginkább az ikonográfiai kutatáshoz és képelemzéshez kötődik (bár valamennyi szempont érvényesíthető a fényképek interpretációiban). Az itt megfogalmazott kutatási kérdések a vizuális elemzés természetéből adódóan inkább értelmezési keretet jelentenek a konkrét képinterpretációk számára, melyek nem mindig és nem mindenhol érvényesíthetők – leginkább egyfajta háttértudásról van szó és nem elemzési szempontokról.

Írásom első részében az elméleti háttérrel ismertettem, majd azt a társadalomtörténeti környezetet, amely az ikonográfiai kutatás elengedhetetlen része. A tanulmány második fele mutatja be az ünnepség kereteit és jelentéseit, igyekszem majd a reprezentált, bemutatni kívánt cselekvéseken, propagandafényképeken túl a propagandára is reflektáló, ünnepen túli értelmet is ábrázolni, Balla Demeter fotóművész alkotásain keresztül. A cselekvés, az ünnepi idő és a tér minden esetben ugyanaz, ami az összehasonlítás változatos formáit teszi majd lehetővé – május 1-je különböző időmetszetekben és látásmódokban fog megmutatkozni előttünk.

Elméleti háttér

A vizsgálat alapvetően ikonográfiai jellegű, de önmagában véve a kép forrásértéke „gyenge”, szükséges más módszerek, dokumentumok bevonása és ezek összekapcsolása, hogy minél teljesebb leírást adhassunk a múltról³ – jelen esetben ezt a fényképek társadalomtörténeti tényekhez történő lehorgonyzásának hívhatjuk. Fontos problémára kell itt felhívni a figyelmet, mely gyakran előforduló hiba a vizuális elemzéseknél: mindig figyelniünk kell az egyetemesnek gondolt jelentések és a partikuláris történeti valóság kettősségére,⁴ nem szabad saját preconcepcióinkat visszavetíteni, hiszen a kép mindig saját történeti-társadalmi valóságába van beágyazva és elsősorban ott értelmezhető.

A tömegrendezvények, felvonulások és ünnepségek a kommunista rendszerek jellegzetes hatalomtechnikai elemei voltak, olyan kulturális gyakorlatok, melyek számos közös vonást hordoztak: hasonló rítusokat és jelképeket figyelhetünk meg a tömb országaiban (a múlt és a nemzet nagy szereplőinek arcképei, az előre meghatározott jelszavak); a cselekvések és a helyszínek (felvonulás, díszter, rendezett sorok), vagy a tárgyi környezet (szobor, dísztribün) szintén megegyezett. Fontos tényező volt a közösségi részvétel, ami identitásteremtő szándékkal bírt, illetve az ünnepségek megrendezett, színházi jellege, hiszen a pártvezérek és a közönség egymás számára egyszerre jelentettek közönséget és látványosságot.⁵ Jan Assmann német történész kutatásai alapján ez a terület a társadalom kommunikatív emlékezetének körébe tartozik, ugyanis azon a 80 éven belül van, amikor a még élő szemtanúk tovább tudják adni az adott eseményről szerzett tapasztalataikat.⁶

3 MARGOLIS–FRAM 2007. 192.

4 POPKEWITZ–PEREYRA–FRANKLIN 2001. 12–15.

5 Összefoglaló munkák a jelenség gyökereiről a témában: GELDERN 1993; ROLF 2013.

6 ASSMANN 1999. 13.

Persze nincsen emlékezet felejtés nélkül, ami szintén érinti közelmúltunkat, és hasonló módon elemzést igénylő fejlemény.⁷ Az emlékezhelyeknek, vagy az emlékezet helyeinek a koncepciója ugyanúgy alkalmazható témámban, mert egy közösséghez kötődő és élő, emocionálisan, történetileg megragadott, többjelentésű helyről van szó (tér és idő együtteséről), mely a tudatalatti része is.⁸

A tér szerepét⁹ ki kell hangsúlyozni ebben a kontextusban: az utca elfoglalása, a politika egyre nagyobb térfoglalása¹⁰ ennek a folyamatnak mindenki számára érzékelhető része volt az ötvenes évek elején, melyben a magán- és nyilvános élet szférái egyre inkább egymásba fonódtak. Ezt a kiterjesztett politikai teret mutatták az utcaátnevezések,¹¹ szoboralítások és -döntések,¹² a felvonultatott tömegek. A hatvanas évektől a közvetlen politika már kevésbé hangsúlyos, a privát és publikus környezet elhatárolása mellett azonban megmaradt a felvonulásokon való kötelező részvétel (a kontinuitás és diszkontinuitás egymás mellett létező jelenségeire itt is fel lehet hívni a figyelmet). Az emlékmű és annak hiánya – jelen esetben a Sztálin-szoborról van szó, de ugyanúgy megvizsgálható lenne például a Felszabadulási emlékmű és április 4-e kapcsolata – jelentéskonstituáló szerepű, központi, kiemelt pontja a térnek, hiszen a ledöntött szobor talapzata 1956 után dísztribünként szolgált tovább. Paradox módon ez a tény is kifejezte a Kádár-rendszer viszonyát a megelőző Rákosi-korszakhoz: egyrészt a kapcsolódás, a korábbi alapokra építkezés szándékát, másrészt a múlt zárójelbe tételét és a felejtés igényét.

Történeti kontextus

A május 1-i ünnepnek természetesen létezik egy markáns baloldali, munkásmozgalom-történeti hagyománya a 19. század végére visszanyúlóan, amire itt csak utalni tudok,¹³ hiszen a fókusz most a képi megjelenítésen, funkciókon és szemantikán van. A címben olvasható idézet („Tudjuk azt, hogy május 1-je nagyon jelentős kérdés...”)¹⁴ az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottságának ülésén hangzott el 1957. április 18-án: a forradalom leverése utáni első nyilvános tömeggyűlés alkalmával a hatalom tudatosan választotta május elsejét.¹⁴ Két szempontból is érdemes közelebbről szemügyre venni az ülés jegyzőkönyvét: egyrészt nagyon részletesen szó van benne a megrendezés szempontjairól (ami a hatalom szándékairól is sokat elárul), másrészt egy olyan történelmi fordulóponton vitatkoztak az érintettek 1957. május 1-jéről, amikor újra kellett fogalmazni az ünnep értelmét, reflektálva annak múltjára és jövőjére.

7 Nem tartozik tanulmányom célkitűzéséhez, de mindkét irányban léteznek diskurzusok: a rendszerváltás előtti évtizedek zárójelbe tétele éppen úgy, mint a „régén minden jobb volt” naiv megközelítése. Ez utóbbi szempontoz kapcsolódva az emlékezés egy speciális formája a közép-kelet-európai térségben megnyilvánuló nosztalgia a múlt rendszer iránt: REKSC 2015.

8 NORA 1999. 142.

9 A társadalomtudományok téri fordulatáról (*spatial turn*) lásd például: AYERS 2010.

10 A politikai térfoglalásról és a tömegek szerepéről: VÖRÖS 2009.

11 Az önkényuralmi rendszerek kialakítják saját terminológiáikat és nyelvüket is, a fogalmak, terek átnevezése ennek része. Erre több példát is találunk, lásd TÓTH 2011.

12 PÓTÓ 1989.

13 JEMNITZ 1986.

14 Az ülés szövege: KOLTAI-RÁCZ 2008. 470–482.

1949-től kezdve május 1-je nemcsak a munka ünnepe volt, nemzeti ünneppé is vált, hiszen a korszakban az állampárt döntötte el, hogy mit lehet ünnepelni és mit nem (március 15-e például 1951-től nem volt munkaszüneti nap).¹⁵ 1957-ben erre a múltra is visszatekintve állapította meg az előterjesztő Kelen Béla:

„Május 1-je jellegével kapcsolatban az a döntés született, hogy az utolsó évekkel ellentétben vissza kell térni az 1945–1947 közötti május elsejék jellegéhez, ahol az ünnepségek inkább majális jellegűek voltak...”

A hagyományos népi ünnepélyhez való visszatérés akár a depolitizálódás jeleit is mutathatta volna, de tudjuk, hogy a hatalom az ünnepséget erőpróbának szánta, legitimitását és támogatottságát demonstrálta a megszervezett tömeggyűléssel, így az idézett szövegrész inkább a Rákosi-korszakkal (az utolsó évekkel) való szakítást mutatja, amely egyben a lakosság megnyerését is szolgálta. Ez utóbbi feltevést a folytatás is megerősíti:

„...a fő dolog a gyűlés, a felvonulás mellékes kérdés, ezért tettük a gyűlés színterét vissza a Hősök tereére, közel a találkozóhelyekhez. Ezen az ünnepségen nemcsak a nép vonul fel a vezetők előtt, hanem a vezetők szoros kapcsolatban lesznek a tömegekkel, beszélnek a tömegekhez. Ez lesz a fő jellemvonása az idei május 1-jének. A gyűlés után majálisszerűen fognak az egyes üzemek a (Város)ligetben vagy az előre kijelölt helyeken találkozni, ahol frissítőket és virslit fognak felszolgálni. Néhány fő kérdéssel a Központi Intéző Bizottsághoz fordultunk. Vita most a tribün elhelyezésén van. Nekünk a véleményünk az volt, hogy politikailag helyesebb a Sztálin út torkolatához helyezni a tribünt...”¹⁶

A leírás ismerős képzeteket hív elő, a helyszín megválasztása, illetve a körülötte tapasztalható zavar pedig egyáltalán nem meglepő. 1951 végére készült el a Sztálin-szobor, így 1952. május 1-jén már a szobor előtt vonult el a tömeg, igaz, akkor még a Hősök tere volt az ünnep központja, ahol a dísztribünt is kialakították.¹⁷ 1953. május elsejére elkészült a Sztálin-szobor mellvédje, teljessé vált az emlékmű, és a vezetők már itt fogadták a tömeget¹⁸ – egészen 1956-ig. A forradalom során a szobrot ledöntötték, az emléket zárójelbe téve újra a Hősök tere lett a centruma az ünnepségnek (ez a Sztálin út, a mai Andrássy út torkolata), és a tribün is visszakerült ide, igaz, csak 1957. május elsejére. 1958-tól egészen a rendszerváltásig a szobor megmaradt talapzata szolgált újra tribünként, amely előtt újra fel kellett vonulni, de az eredeti domborműveket paravánnal letakarták¹⁹ – az ötvenes évek első felétől egyszerre elhatárolódó és ahhoz kapcsolódó gesztusként.

¹⁵ PALKÓ 2013. 91.

¹⁶ Az idézetek forrása: KOLTAI–RÁCZ 2008. 470. Kérdésként felmerülhet, hogy a Városliget mint helyszín kiemelése nem tekinthető-e a volt szociáldemokrata párttagoknak tett gesztusnak, hiszen ezzel az ünnep eredeti gyökereire is visszautaltak.

¹⁷ Budapest dolgozó népének harcos tüntetése a proletárnemzetköziség és a béke nagy ügye mellett a színpompás, feledhetetlen május 1-i felvonuláson. *Szabad Nép*, 1952. május 3. 1–4.

¹⁸ Budapest dolgozóinak május 1-i seregszemléje. *Szabad Nép*, 1953. május 2. 1–2.

¹⁹ A Sztálin-szoborra vonatkozó összes információ forrása: PÓRÓ 2003. 169–233.

1. kép – A május 1-i ünnepség két fő helyszíne

Az első képen a XIV. kerület alaptérképéből kivágott részlet látható, kiemelve a Hősök terét, illetve a Sztálin-szobor helyét (Sztálin tér, 1956 után már csak Felvonulási tér), a szobor ekkor még nem volt jelölve, hiszen a dokumentum 1950 körül készült. A két helyszínt a Dózsa György út, a felvonulás útvonala köti össze, a háttérrel a Városliget biztosítja, megmutatva május 1. kettős jellegét: az ünnepélyességet és a hivatalosságot (emlékművek, tribün), valamint a szórakozást, kikapcsolódást („frissítők” és virsli a Városligetben). Gyáni Gábor Foucault-t követve a nagyvárosi teret a hatalom által ellenőrzött mezőként elemzi,²⁰ nem véletlenül esett annyi szó a már hivatkozott 1957-es ülésen a technikai részletekről:

„Az anyagban a tér megtöltésére egy óra van szánva, öt oszlop van tervezve. Május 1-jén általában órákon keresztül özönlik a nép, s hét oszlopban szoktak menni. Nem tudom a helyeket, hogyan lehet egy óra alatt elfoglalni. Szeretném tudni, hogy ezt milyen alapon számították ki? Egy sorba húsz ember van tervezve? (...) Az eddigi gyakorlat azt bizonyította – s be is vált –, hét oszlopban jöttek, tízes sorokban.”²¹

A kérdés egyáltalán nem lényegtelen, hiszen a kontroll, a szervezés hatékonysága, valamint a rendet, fegyelmezettséget sugalló tömeg látványának létrehozása szempontjából is fontosak voltak a tereken, széles utakon, emlékművek előtt felvonuló, gyülekező sorok és oszlopok. A társadalomtudományok téri fordulata éppen erre a földrajzi szempontra, a cselekvéseknek keretet adó színterekre fordította újra a figyelmet²² – ez a képek elemzésénél is fontos aspektus. A következő fejezet interpretációi az előbb ismertetett szempontok megvalósulását mutatják be, csak a Sztálin-szobor környékéről és a Sztálin/Felvonulási térről készült fényképekre koncentrálna, amikor még állt a szobor, illetve amikor már hült helye volt (tehát 1956 előtt és után).

²⁰ GYÁNI 2008.

²¹ KOLTAI-RÁCZ 2008. 472–473.

²² DÖRING-THIELMANN 2008.

A reprezentatív–,színházi” nyilvánosság

A nyilvánosság tereinek kialakítása és összefüggése a hatalommal több évtizedes kutatási téma: Habermas reprezentatív nyilvánosságnak nevezi, amikor a hatalom megmutatja magát az alattvalók előtt, ugyanezt Claude Lefort és Hannah Arendt a színházi megjelenítéshez hasonlítja.²³ Az első, elemzésre kerülő fotóknál egyaránt alkalmazható a reprezentáció és a színház metaforája. Ezek a képek május 1-je bemutatható propagandaképzeteiként, az ideológia felszínéként értékelhetők, melyek ugyanakkor visszahatottak az ünnep felfogására, a résztvevők tapasztalataira is: e három különböző nézőpont ábrázolásán keresztül mutatom be a hivatalos ünnepet.

2. kép – Köznevelés, 1953. május 1.

a fényképező és a néző fölé emeli az ábrázolt alakokat (jelen esetben a gyerekeket és a szobrot is), ennek szintén létezik technikai vetülete: a korban sok tükörrakás gép volt, amibe felülről kellett belenézni, a szerkezet a fényképész hasán lógott, tehát nem szemmagasságból fényképeztek.²⁵ A tömeg megjelenítése, színre vitele kulcsfontosságú a hasonló képeknél, ami alapvetően kétfajta módon történt: teljességében, strukturáltan, oszlopokba, sorokba rendezett tömegként (ez a madárperspektíva sajátja), vagy individualizáltan, egy-két szereplőt kiemelve, mint itt – a közeli és távoli nézőpont egymást váltva jelentkezett a tudósításoknál.

A második képen emlékmű és tömeg klasszikus összekapcsolását láthatjuk, ami az egyik legismertebb kommunista vizuális toposz (sok hasonló kép készült például a Felszabadulási emlékmű és ünneplő-játszó gyerekek együtteséről): a szobor, az emlékmű az emberek fölé magasodva mutat iránymutatót, célt. Az 1953-as fénykép beállítása egyszerre volt technikai kérdés (hiszen innen egyszerűbb, kivitelezhetőbb volt a fényképezés) és a vezér szimbolikus felsőbbrendűségének kifejezése. Ez utóbbi adottság a tervezés eredménye: a szobor 8 méter magas volt, a talapzattal együtt 18 méter,²⁴ az alulról felfelé fényképezés csak megerősítette a magasság érzetét (ugyanakkor ennek ellenkezője, a felülről fotózott madárperspektíva is megjelenik majd egy későbbi fényképen). A szakmai interpretáció heroikus beállításnak nevezi azt, ami

²³ MARCHART 2004. 107–109.

²⁴ PÓTÓ 2003. 213.

²⁵ A tükörrakás gépek használatából eredő következményekre Hegyi Zsolt hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök – ez a szempont ráirányítja a figyelmet a szakmai és kívülálló nézőpontok egybevetésének szükségességére.

Tömeg és hatalom kapcsolata régóta foglalkoztatja a gondolkodókat.²⁶ A 20. századi diktatúrák egyik fő jellemzője volt a gyermek, a jövő ígéretének kiemelése ebből a kontextusból, a kommunista állam is gyakran mutatta magát egyfajta szülői, paternalista szerepben, ami az alattvalókat gyermeki állapotban tartotta.²⁷ Az érzelm kifejezés rendkívül fontos szerepet tölt be a hasonló képeknél, a 2000-es évek új történelmi kutatásainak is egyik fontos témája az emóciók szerepének elemzése különböző korszakokban.²⁸ Az öröm, a lelkesedés, a felszabadultság megmutatásának több célja is lehetett ebben az esetben. A munkásmozgalmi hagyományból következően az ünnepeken megfigyelhető érzelmi azonosulás és esztétikai ritualizmus (az ünnep látványa és rítusai) pedagógiai célokat szolgált;²⁹ a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt az ünnepélyesség légkörébe kívánta felemelni, a rendszer és az ideológia szándékainak megfelelően. Az ünnepi felvonulás, a jelszavak és beszédek eredetileg tanulási folyamatot jelentettek, még ha ez fokozatosan ki is üresedett, formálissá vált; más okokból azonban nem lehet véletlen, hogy olyan sokszor látunk tanuló felnőtteket a korszak képein, vagy olvashatunk a társadalom neveléséről. A propaganda természetesen a pozitív érzelmekre koncentrált (ami a mindenkori címlapképek sajátossága is), az úttörő uniformis és a zászlók pedig a közösséghez tartozás és csoportidentitás kifejeződéseként erősítették a szándékolt mondanivalót, az egységbe forrt rendet.

3. kép – A májusi felvonulás a Sztálin-téren. *Szabad Nép*, 1953. május 2.

²⁶ Például: CANETTI 1991.

²⁷ PINFOLD 2011. Május 1-je ünnepét és a gyermekek mozgósítását nemcsak baloldali rendszerek használták fel, hanem 1934-ben például az ausztrófasiszta mozgalom is, lásd: KOVÁCS–TÓTH 2009.

²⁸ Ennek egyik kiindulópontja: ROSENWEIN 2002.

²⁹ RÁSKY 2009.

A harmadik kép távolabbi nézőpontja sok mindent elárul ugyanarról a rendezvényről. A szobor és a tömeg alkotja a kép két síkját, a háttér pedig a Városliget adja. A szobrot katonák veszik körül, az alapzat dísztribün részén foglalnak helyet a vezetők (ezt mutatja meg majd a következő fénykép közelebről), a Városliget szélén pedig a munkásmozgalom múltbéli és jelenlegi vezetőinek nagy képeit állították fel, feltételezhetően Marx, Engels és Lenin mellett Sztálint és Rákosit.³⁰ Vörös Boldizsár már idézett tanulmányában hívja fel a figyelmet arra, hogy a tér elfoglalása egyben az idő birtokba vétele is: a történelmi személyiségek felidézésével elődöket, példaképeket választ a rendszer, legitimálja céljait, saját történelmet, fejlődési ívet alkot meg, miközben más eseményeket és szereplőket elutasít.³¹

A lenini monumentális propaganda eszméjének megfelelően az építészetet, a szobrászatot és a festészetet (tágabb értelemben a tér elrendezését) is a politika és az ideológia szolgálatába kellett állítani, ami a vezetők állandó jelenvalóságát szimbolizálta képek, szobrok és egyéb műalkotások segítségével.³² A tömeg így a múlt és a jelen vezetői előtt vonult el, de a szándékokkal ellentétben a rendezettség kevésbé volt felfedezhető, amit a pár nappal későbbi, 1953. május 5-i, Mező Imre által előterjesztett értékelés is megállapított:

„Szervezeti téren két súlyos hiba volt: megfelelő tömörség hiánya a tribün előtt – különösen az ifjúságnál – és a végek egyenletlensége. Szervezetlenségre vezetett a sorfelelősök hálózatának hiányos kiépítése és gyenge munkája. (...) Az operatív bizottság az új tér követelményeiből helytelen következtetésre jutott és úgy határozott, hogy a tribünhöz közel eső I-II-III. oszlopba jóval nagyobb tömeget mozgósítottunk, mint a többi oszlopba, azzal az elgondolással, hogy így biztosítjuk az első három oszlop egységének végződését.”³³

Az idézetből egyrészt kiderül az ünnep esztétikai dimenziójának, a látványnak a pártvezetés által kidomborított hangsúlya, másrészt ennek megtervezett jellege, illetve jelen esetben ennek kudarca. A tömeg a harmadik képen nem alkot rendszert, sokkal inkább spontán jellegűnek tűnik, ami viszont ellene mondott a megszervezett társadalom eszményének és az ünnepi szervezés hibájának minősült.

A dísztribün látványa nem nagyon elemzett jelensége május 1-jének, ami mindenképpen érdekes tény – lehetséges, hogy túlságosan magától értetődő mivolta miatt nem vált eddig a vizsgálatok tárgyává. A talapzaton lévő alakok (a relief) meghosszabbításaként is értékelhetők a politikusok: alul szoborba öntve katonák, munkások és parasztok láthatók (különböző társadalmi csoportokat reprezentáló ideáalakok), felettük az integető vezetők fogják egységbe az egészet. További érdekes gondolat, hogy egy-két személy akár önmaga emlékművét is létrehozta a felvonulás alkalmával, hiszen nemcsak Rákosi nagyalakú arcképét állították ki, vagy emelték magasba a tömegben a Sztálin-szobor mellett; később

³⁰ Az, hogy kik kerülhettek ki hasonló képmásként, politikai vita tárgyát is képezte és az aktuális irányvonal függvénye volt, lásd például a Kun Béla arcképének kihelyezésével kapcsolatos kifogásokat 1957-ben: KOLTAI–RÁCZ 2008. 474.

³¹ VÖRÖS 2009. 15.

³² KRUK 2008. 28–29.

³³ BFL XXXV. 95. a. 75. ő. e. MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1953. május 5-i ülése: Jelentés a május 1-i tömegdemonstrációról, 34. Az előző évi értékelésen a guruló dekoráció miatt tört ki vita a pártbizottság ülésén, ami szintén azt jelzi, hogy milyen fontos volt a külsőség: BFL XXXV. 95. a. 53. ő. e. MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1952. május 6-i ülése: Május 1. értékelése, 11–12.

Kádár vagy Dobi István ugyanígy tűnt fel,³⁴ önmagukat megkettőzve (előben a tribünön, képmásként a tömegben).

Voigt Vilmos néprajzkutató szemiotikai szempontból elemezte az 1972. május 1-i felvonulást,³⁵ az általa felvázolt térstruktúrában a tribün kiemelt szerepet tölt be, hiszen minden tekintet ide néz fel, ez a gyújtópont. Felvethető itt a kérdés, hogy mi számít ebben a szerkezetben látványosságnak? A tribün vagy a tömeg? Ki a néző és ki az, akit néznek? Természetesen itt kölcsönös folyamatról van szó, a felvonulók felpillantanak a tribünre, ahonnan szintén őket szemlélik: a teatralitás, a megmutatkozás, a performatív cselekvés mindkét fél részéről elmondható. A negyedik kép feletti szöveg egy jelszót tartalmaz, amit akár a tömegben is láthatnánk (általában ezek a mondatok kijelentéseket vagy cselekvést, akaratot fejeznek ki). Képet és szöveget itt együttesen is lehet értelmezni, a béke, a munka, a jólét deklarációjaként: „*Népünk hatalmas, egységes tüntetése a béke, munka, jólét, felemelkedés programja mellett*”.

4. kép – A dísztribün. *Szabad Nép*, 1953. május 2.

A szemiotikai nézőpont azért is releváns itt, mert emberek sorozatát ábrázolják a tribünképek, minden május 1-i felvonulás elmaradhatatlan képi rekvizitumaként. Az alakok különböző kapcsolatban vannak egymással, sorrendjük, helyük nem esetleges, hanem jelentést hordozott a korabeli néző számára, amit le lehetett fordítani a hatalmi erőviszonyok szintjére. A negyedik képen a következő vezetőket láthatjuk balról jobbra: Hegedüs András, Harustyák József, Dobi István, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Hidas István, Horváth Márton, Rónai Sándor, Kristóf István, Kiss Károly, Földvári Rudolf, Apró Antal, Piros László. Valamennyien a párt vezető testületeinek (Központi Vezetőség, Politikai Bizottság) tagjai, kivéve Dobi Istvánt, aki az Elnöki Tanács elnökeként volt formális pozícióban, ex-kisgazdaként a munkás-paraszt egység egyik szimbólumaként funkcionált.

Rákosi az ötvenes évek első felében általában központi helyen volt, a tribün közép-pontjában, háta mögött Sztálinnal. Itt érdekes módon kevésbé hangsúlyos pozícióban láthatjuk, lehetséges, hogy ez összefüggött a Sztálin halála után megingott helyzetével is, hiszen az első ember mindig centrálisan helyezkedett el, a tőle való távolság az aktuális helyzetet, hatalmi súlyt is jelezte. Minél közelebb volt valaki, annál fontosabbnak számított – ezért volt az, hogy a szovjet vendég mindig közvetlenül a párt vezetője mellett állt, más testvérpártok képviselői (például a kínaiak) már távolabb is elhelyezkedhettek.

³⁴ KOLTAI–RÁCZ 2008. 474.

³⁵ VOIGT 2003.

Rákosi és Dobi István kettőse általában szintén összetartozott, Dobi az állami hatalom vezetőjeként, Rákosi pedig a párt élén (érdekes módon ez öröklődött, hiszen például 1958-ban és 1959-ben szintén Dobi állt Kádár mellett).³⁶

5. kép – Május 1-i felvonulás, 1955.

Az ötödik képen kiküszöbölték az 1953-as hibát, ugyanazt a perspektívát láthatjuk, de itt már sokkal rendezettebbnek tűnik a tömeg, lehetséges, hogy azért, mert itt a felvonulás elejét látjuk. Ahogyan az 1957-es jegyzőkönyvben is olvasni lehet: hét oszlop van, körülbelül tízes sorokban, előttük a szervezők (a felvonulás előterében katonák, rendőrök, fényképészek is láthatók), mindegyik oszlop egy-egy kerület képviselőjében érkezett (III., XIV., XVIII., VIII., XI., XXI., és V.), ezek – az utolsó kivételével – hagyományos munkáskerületek. Az üzemek, kerületek között verseny volt a szervezettség, a létszám és a dekoráció tekintetében, illetve már április 4-e kapcsán a felszabadulási serlegekért – ezeket központilag szervezték. A fénykép nagy előnye, hogy színes, ami a korszakban még ritka, ez felhívja a figyelmet május 1-je dominánsan vörös jellegére, emellett még elszórtan felbukkan a piros-fehér-zöld, a fehér és a kék szín, a háttérben pedig a Városliget zöldje.

Eredetileg a következőképpen tervezte a felvonulást Mező Imre, az MDP Budapesti Pártbizottság titkára:

„Elöl lesz két zászló, vörös és nemzeti színű, utána Marx, Engels, Lenin, Sztálin képei, majd a Politikai Bizottság tagjainak képei, utána Május 1 emblémája. Ezután négy sor vörös, 3 sor nemzetiszín és 2 sor kék zászló, földgömb, népi demokratikus

³⁶ A magyar dolgozók... 1958, Május elseje ünnepségei 1959.

országok vezetőinek képei és zászlói, majd 200 népi táncos májusfával. Ezután jön az ifjúság, majd a kerületek.”³⁷

Az elemek egy része felismerhető a képen, csak nem ebben a sorrendben: elől vannak a kerületek vörös zászlókkal, ezt követik a nemzetiszínű és kék lobogók, a kerületek után következik kétszer Marx, Engels, Lenin és Sztálin, közrefogva a vöröscsillagos nemzeti lobogóval és a vörös zászlóval. Feltételezhetően ezek után jönnek a PB tagjainak és a blokkországok vezetőinek arcképei, a második szakasz kezdeteként. Nem tudjuk, hogy mi volt az oka a tervezettől való eltérésnek, de a kerületek kiemelése általában egyfajta dicséretként, jutalomként is felfogható volt a pártvezetés részéről.

Az utólagos értékelés ezúttal pozitívabb volt:

„Sikerült most az egyszer – és azt hiszem végérvényesen – megoldani a nagy térből adódó nehézséget. Ez mindig problémát jelentett, elnyomta a hangot a nagy tér. Most sikerült olyan hangrendszer szervezni, hogy a tömeget saját hangja lelkesítse és agitálta saját magát.”³⁸

A nagy tér tehát nemcsak a tömeggel való kitöltés szempontjából okozott gondot (itt például közelebb hozták a tömeget a tribünhöz, ezzel viszont a tér másik fele maradt üres), hanem az akusztika, a jelszavak skandalálása, összehangzása, az információtovábbítás is nehézségeket jelentett. A hang dimenziója általában hiányzik a történeti kutatásokból,³⁹ hiszen az írott és képi források nem tartalmazzák ezt. A 19–20. század előtt a technikai adottságok sem voltak meg a rögzítéshez (de miután már adott volt a lehetőség, egy-egy nagy eseménnyel kapcsolatban akkor sem mindig maradt fenn hangdokumentum),⁴⁰ illetve maga a történeti leírás szükségszerűen verbális-vizuális jellegű. Mindig tudatában kell lennünk ugyanakkor, hogy a múltbéli tapasztalat több érzékszervhez kötődik,⁴¹ a látás, a hallás mellett a szaglás (a tömeg atmoszférája), az ízlelés (például a népünnepélyeken a sör és virsli) és a tapintás (a zászlórúd és transzparenszek érintése) is az ünnep élményéhez tartozott. A mozgás érzete szintén hozzátartozik a teljes leíráshoz, azonban ritkán bukkan ez úgy elő a forrásokban, mint az 1955. május 1-i demonstrációt értékelő forrásban, ami ismét Mező Imre nevéhez fűződik:

„Így történt azután, hogy a VI. kerület 6 részre lett szétszedve és valósággal futólépésben vonultak – amiért külön dicséretet érdemelnek – és mégis lelkesek voltak. Hiba volt, hogy az eleje túl lassan jött be a térre. Itt a következő történt. A katonákat kértük – mivel ők hozzá vannak szokva a katonás léptekhez, – hogy mivel utánuk az úttörők jönnek – lépjenek kisebbeket. Így azután negyed lépésben haladtak,

³⁷ BFL XXXV. 95. a. 122. ö. e. MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1955. április 26-i ülése: Szóbeli beszámoló Május 1-e előkészítéséről, 105–107. Ugyanitt a felszabadulási serlegekről is szó van: „Legtöbb kerületben a felszabadulási serlegért folyik a harc. Ha megtudják az eredményt, úgy gondolom több helyen elkeseredés lesz. Jónéhány kerület két serlegre is számított és egyet sem kap.” A dokumentumból nem derül ki, hogy mik lehettek ennek az okai.

³⁸ BFL XXXV. 95. a. 122. ö. e. MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1955. május 3-i ülése: Beszámoló a május 1-i felvonulásról, 159.

³⁹ Az oral history módszertanával kapcsolatban merült fel a hang, mint kulcsfogalom: TROWER 2011; THOMPSON–BORNAT 2017.

⁴⁰ A rádióközvetítések (később a televízió) révén viszont a fővárosi május elseje hangja mindenhová el tudott jutni, ami egy újabb kutatási szempontot jelent.

⁴¹ GROSVENOR 2012.

*ami nagyon lelassította az élt. Máskor közelebb fogjuk vinni az úttörőket, az él a C. tribünnél legyen a kezdetkor.*⁴²

A dinamika nem érzékelhető az állóképeken, viszont a filmfelvételek elemzésével erről és május elseje egyéb aspektusairól is sok újat megtudhatunk – a vizuális források felhasználásánál azonban állandóan figyelembe kell venni, hogy ezek nem semleges közvetítő eszközök, a beállítás, a fókusz, a témaválasztás, az egyéb formai-tartalmi elemek mindig befolyásolják és meghatározzák a látványt és a befogadást is.⁴³

A felszínen túl: Balla Demeter fényképei

Az eddig ismertetett fényképek készítőit nem ismerjük, az újságok nem tüntettek fel neveket a fotók mellett vagy az impresszumban, ami egyébként nem volt szokatlan a korban, egyben jellemző az újságok képszerkesztési gyakorlatára nézve. A 2017-ben elhunyt Balla Demeter az autonóm fényképész-személyiségek közé tartozott. 1957-ben szerezte meg a fényképész szakmunkás bizonyítványt, de már előtte fotózott.⁴⁴ 1956-os fényképei, meg nem alkuvó természete miatt a szakma periferiáján élt legaktívabb korszakában.⁴⁵ Az ő képein keresztül mutatom be a fényképész nézőpontját, azt a szuverén világot, ami csak az adott alkotóra jellemző egyéni látásmódot jelent – ezt a személyiséget gyakran figyelmen kívül hagyja a visual studies vagy az ikonográfia.

A hatodik kép minden május 1-jei kép kötelező tartozékait hagyja ki: nincsen emlékmű, dísztribün, sem felvonuló tömeg. A fotó az ünnep után készült, amikor a tér visszanyeri hétköznapi funkcióit – ezt a kijelentést érdemes közelebbről is megvizsgálni. Nevéből adódóan ez a tér Felvonulási tér, vagyis a lényegét a felvonulásban nyeri el, az ünnepen kívüli tér látszólag nem érdekes. Az ünnep hiánya, az előbbi képekhez képest üres, szimbólumok nélküli tér is jelentésteremtő tényező azonban: a téren 1956 óta nem állt a Sztálin-szobor, csak a dísztribün maradt, a domborműveket egy paravánnal letakarták, egészen az 1975-ös átépítésig.⁴⁶

Reuben Fowkes történész a szobor lerombolását a sztálinista utópia térátalakítási terveinek, a monumentális nyilvános tér kialakításának kudarcaként értékelte⁴⁷ – a Kádár-rendszer már nem tudott, vagy nem is akart a helyébe állítani semmit. Az utólagos nézőpont ezt az ürességet is érzékeli a képen, illetve az ünnep utáni sajátos hangulatot: az oszladozó tömeg az ünnep végét (a szocialista projektre vonatkozó véget is?) jelzi, amit nem szoktak fényképezni, megörökíteni. Sajátos ellentmondás van a tér geometriai formái, a festett közlekedési jelek és az úttestet alkotó kockák, illetve az emberek spontán, összevissza mozgása között. A felvonulások rendszerezett, strukturált tömegével paralel,

42 BFL XXXV. 95. a. 122. ő. e. MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1955. május 3-i ülése: Beszámoló a május 1-i felvonulásról, 160.

43 McEWAN 2011. A fényképekkel kapcsolatban gyakran megfigyelhető az a hétköznapi vélekedés, hogy a fotók az objektív valóságot ábrázolják úgy, ahogyan van – ez az állítás azonban nyilvánvaló okokból megkérdőjelezhető.

44 GERA 1994. 160.

45 KINCSES 2018. 5–6. Balla Demeter egyébként számos díjat, elismerést kapott későbbi pályáján, köztük a Kossuth-díjat.

46 PÓTÓ 2003. 233.

47 FOWKES 2002. 66.

annak kereteket adó formákat spontán, divergens formákra szakadó embercsoportok keresztelik, lépik át – egyetlen kivételt az egy irányba, alakzatban menetelő katonacsoport jelent. Ez a következő fontos különbség: az emberek itt már nem egy irányba mennek, hanem mindenki a saját, individuális úticélját követi, ami egyszerre természetes jelenség egy rendezvény után, de szimbolikusan is értelmezhető.

6. kép. – Balla Demeter: A május 1-i felvonulásról oszladozó tömeg, 1960. május

A hetedik kép az előző folytatásának tűnik, ugyanazt a teret ábrázolja, egy másik időpontban: nem csak az évszám különbözik, feltehetően a pontosabb dátum is eltér, hiszen sem a képaláírás, sem a képen látható elemek nem utalnak a május 1-jei felvonulás bármely szakaszára (akár előzmény, akár lezárás tekintetében): az öltözet alapján nyáron készülhetett a felvétel. A hatodik és hetedik képet a térbeli azonosság köti össze (a perspektívában megfigyelhető egy kis elmozdulás, de alapvetően hasonló a látószög), időben elválasztott a két fotó, ugyanakkor mindkettő a Felvonulási térrel kapcsolatos, és a megszokott május elsejei cselekvések, jelképek hiányára is reflektál.

Sokkal kevesebb szereplője van a képnek, akik az eredeti, szándékolt céloktól eltérő értelemben használják fel és veszik igénybe a teret, mintegy megfosztják ünnepiségétől és deszakralizálják azt.⁴⁸ A kiüresedett tér lehetőségeket rejt magában, egyszerre hiány és potencialitás. Május elseje szervezett struktúrái helyett itt pihenésre és játékra használják a felnőttek „játszóterét” a gyerekek: labdáznak, bicikliznek, van, aki fekszik a tér betonkockáján, valaki mintha görkorizna. A felnőttek csak közlekedésre használják a teret, át sétálnak rajta (szatyorral vagy anélkül), míg a gyerekek és a fiatalok ezt birtokba veszik, tartósan itt maradnak. Távoli párhuzamként Brueghel *Gyermekjátékok* című festményére emlékeztet a fotó: olyan életkép, amely nem akar semmi különleges dolgot ábrázolni, csak hétköznapi emberek hétköznapi cselekvéseit; ezzel viszont a néző előzetes elvárásait cáfolja meg, módosítja, hiszen a cím (Felvonulási tér, 1964) alapján teljesen másra számítanánk.

7. kép – Balla Demeter: Felvonulási tér, 1964.

⁴⁸ Mircea Eliade vallástörténész nyomán azt nevezem deszakralizálásnak, amikor a minket körülvevő környezet elveszti a többletjelentését, szellemi dimenzióját, és „visszatér” a hétköznapi valóságba, lásd például: ELIADE 1987. 88–89.

8. kép – Díszszemle a Felvonulási téren, 1964.

Ugyanaz a tér és az évszám, de teljesen mást látunk. A hatodik, hetedik és nyolcadik kép együtt egy szekvenciát alkot: a műfajmegjelölés olyan vizuális sorozatokra alkalmazható, melyek térbeli, vagy időbeli logikai kapcsolatokra építve mesélnek el egy történetet,⁴⁹ jelen esetben a Felvonulási tér különböző időpontokban rögzített látványainak egymásutánját. Ilyen értelemben a nyolcadik kép a sorozat első tagja (a katonai díszszemle), ezt követi a hatodik felvétel az oszladozó tömegről végül a hetedik fotó, a nyári Felvonulási térről (a Balla-életmű legfontosabb darabjait tartalmazó kötet egyébként ezt a sorrendet követi).

A képek azonban tetszőleges kapcsolatba hozhatók egymással, tér és idő viszonyrendszereit felbonthatjuk (ahogyan én is tettem) – a képek is erősítik a decentralálás, az ünnep-től való távolodás szándékát. A nyolcadik képen is megfigyelhetünk egy olyan elemet, ami felborítja a hasonló fotók megszokott szerkezetét: a légvédelmi rakéták között feltűnik egy

⁴⁹ SZILÁGYI 1999. 152–155.

ember, akinek nem ott lenne a helye. A gépek között, a tömegtől elkülönülő, előtérben látható figura kizökkenti a nézőt az ünnepi látványból, eltávolít, egyben sajátos kontrasztot alkot technika és humánium között, további gondolattársításokra adva alkalmat. Az oldaltáskája (hangrögzítésre alkalmas gép?) alapján feltételezhetően egy tudósítóról van szó, rajta kívül csak egy-két katona álldogál a felvonulás peremén, biztosítóként, az emberek többsége a tömegben feloldódva van jelen.

A három előző kép rendkívül sok összehasonlításra ad lehetőséget a térbeli ábrázolás azonosságá miatt, hiszen ugyanannak a kanyarnak a részlete látható, különböző időmet-szetekben. Az utolsó elemzésre választott kép a propaganda általában rejtett működését teszi láthatóvá.

9. kép – Filmesek a felvonuláson, 1968. május 1.

A (vizuális) propaganda lényege a gondolkodás kereteinek meghatározása, ennek révén pedig a valóságról alkotott kép befolyásolása, diskurzusok létrehozása és mások kiszorítása, olyan tudás létrehozása, mely egy adott hatalom és közösség számára releváns.⁵⁰ Balla Demeter ezeket a kereteket tette zárójelbe, mutatott alternatív nézőpontot ugyanazon jelenségekről, mikor az ünnep utáni, ünnepen kívüli Felvonulási teret, és a filmfelve-

⁵⁰ FOUCAULT 2000.

vő csoportot mutatta meg az ünnepre és az ünnepi látvány létrehozására is reflektálva. A teatralitás és a megrendezett jelleg talán itt mutatkozik meg legjobban: a vonulók tekintete egy irányba néz, köszönhetően a filmfelvevő gépnek és a látványt rendező, guggoló, irányító operatőrnek. Mindebből már csak a felvonuló tömeg maradt meg a felvételen, ez a fotó viszont megmutatja ennek háttérét is, így kettős reflektivitással bír: a fényképész rögzíti a filmes csoportot, akik a tömeget veszik fel.⁵¹

A tömegmédiá megjelenése az ünnep természetét is megváltoztatta: nemcsak az újságok és a rádió tudósított az eseményről, a Magyar Televízió első, tágabb közönségnek sugárzott, helyszíni közvetítése is 1957. május 1-jéhez, a Hősök tere nagygyűléséhez kötődött.⁵² Innentől fogva a fővárosi ünnepség látványa fokozatosan az egész ország számára hozzáférhető eseménnyé vált és kiterjesztődött az élmény. A kilencedik képen látható alakok kilétéről a Fortepan adatbázisa nyújt részleteket: jobbról a második Gát György későbbi filmrendező (a hátán a dobozzal), az operatőr (a kézmozdulataival instruáló) Mezei István.⁵³ A korban a mobil, egyidejű felvétel problémáival küzdöttek a forgatócsoportok: a doboz tetején lévő mikrofon hangrögzítésre volt alkalmas, nem volt szükséges a folyamatos áramellátás a feltölthető akkumulátor miatt, viszont a közelben mindig volt egy közvetítőkocsi, hiszen a képfelvételhez kellett külső energiaforrás, erre utal a kép jobb alsó sarkában lévő kábelköteg.⁵⁴

Az utolsó, kilencedik kép egy újabb korszakba vezet át, ahol az állóképek helyét a mozgóképek kezdték átvenni, de ez egy másik tanulmány tárgya lehetne.

Befejezés

Számos kérdés, további kutatási irány vetődik fel a befejezésben. Az egyik, az ünnep (speciálisan május elseje) elhelyezése az antropológiai, kultúratudományi paradigmában, illetve ennek specifikus, ideológiához kötődő mozzanatai, valamint tradicionális, kontinuitást mutató elemei, a vallási és a világi dimenzió kapcsolata. A kádári konszolidáció által bevezetett alternatív ünnepek szintén érdekes fejleményei voltak ennek a problémakörnek, csakúgy mint az átalakuló szimbolika. A történészek az ünnep megrendezésére, látvány-elemeire még nem fordítottak elég figyelmet (pedig szöveges forrásokkal is alátámasztható, hogy milyen fontos szempont volt ez a döntéshozóknak), ennek kulcsfogalmai a rítus, az emlékmű, a tömeg és a performativitás lehetnek.

Az átfogó kontextus mellett a részletekbe menő, mikrotörténeti kutatások is relevánsak: május elseje más helyszínei (Hősök tere, vidéki terek), lokális és nemzeti emlékezeti formák, vagy akár transznacionális szempontok is szóba jöhetnek. Feltételezhető, hogy létezett egy közös vizuális korpusz a tömb országokban, ugyanazokkal a toposzokkal és klisékészlettel: Csehszlovákiában ugyanazokat a néptáncscsoportokat, babakocsit toló édesanyákat látjuk a tömegben, mint Magyarországon, még a beállítás módjában sincsen

⁵¹ Balla Demeternek van egy hasonló képe 1980-ból: Lázár György beszél a Parlamentben, amit az MTV kameraembere mögül látunk. Lásd: Lázár György miniszterelnök beszél a Parlamentben, mögötte Kádár János, az MSZMP első titkára, 1980. Balla Demeter felvétele. Fortepan/Rádió és Televízió Újság (56043).

⁵² TAKÁCS 2014. 104.

⁵³ Május 1-i felvonulás, 1968. Balla Demeter felvétele. Fortepan/Hegyí Zsolt (148159).

⁵⁴ A technikai kérdésekben nyújtott segítségért Hegyi Zsoltnak jár köszönet.

különbség.⁵⁵ Felmerül itt a kérdés, hogy létezett-e a szocialista rendszerekre jellemző térhasználat, amely a mindennapi környezetet és tapasztalási horizontot egyaránt meghatározta?⁵⁶ Ha létezett ilyen, akkor mennyire része ez a történeti tudatnak? Balla Demeter képei arra utalnak, hogy léteztek másfajta valóságérzékelések, amelyek alternatívát nyújtottak, a fotók egy része korabeli újságokban, a nyilvánosság számára is elérhetően jelent meg. További kérdés a hely szempontja mellett a temporalitás: Milyen időbeli változásoknak van kitéve május elseje emlékezete? A dísztribün a domborművekkel és a Sztálin-csizmákkal ma hiteles másolatként van kiállítva a Memento Szoborparkban, tehát úgy tűnik, a múlt, a kulturális emlékezet részévé vált. Ideje lenne tudományosan is vizsgálni ezeket a jelenségeket.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A május 1-i ünnepség két fő helyszíne. Forrás: Hungaricana Közgyűjteményi Portál (HUNG). Budapest Főváros Levéltára, Budapest térképeinek katalógusa [5060], 1950 k.
2. kép *Köznevelés*, 1953. május 1. (borító).
3. kép A májusi felvonulás a Sztálin-téren. Forrás: *Szabad Nép*, 1953. május 2. 1.
4. kép A dísztribün. Forrás: *Szabad Nép*, 1953. május 2. 1.
5. kép Május 1-i felvonulás, 1955. Forrás: Fortepan (84062).
6. kép Balla Demeter: A május 1-i felvonulásról oszladozó tömeg, 1960. május. Forrás: Fortepan/Hegyi Zsolt, Balla Demeter felvétele (148133). Lásd továbbá: BALLA 2018. 55.
7. kép Balla Demeter: Felvonulási tér, 1964. Forrás: Fortepan/Hegyi Zsolt, Balla Demeter felvétele (148134). Lásd továbbá: BALLA 2018. 56.
8. kép Díszszemle a Felvonulási téren, 1964. Fotó: Balla Demeter. Forrás: Fortepan/Hegyi Zsolt, Balla Demeter felvétele (148132). Lásd továbbá: BALLA 2018. 54.
9. kép Filmesek a felvonuláson, 1968. május 1. Fotó Balla Demeter. Forrás: Fortepan/Hegyi Zsolt, Balla Demeter felvétele (148159).

FORRÁSOK

- A MAGYAR DOLGOZÓK... 1958 A magyar dolgozók lelkes május elsejei ünnepségei. *Népszabadság*, 1958. május 3. 2.
- MÁJUS ELSEJE ÜNNEPSÉGEI 1959 Május elseje ünnepségei. *Népszabadság*, 1959. május 4. 3.

⁵⁵ KRAKOVSKÝ 2017.

⁵⁶ Ugyanezt a kérdést teszi fel: CROWLEY–REID 2002.

KOLTAI–RÁCZ 2008 KOLTAI Gábor – RÁCZ Attila (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. kötet. 1957. április 1. – 1957. május 27. Budapest, 2008.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV. 95. a. Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságának iratai, Vezető testületek (1948–1956)

IRODALOM

- ASSMANN 1999 ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, 1999.
- AYERS 2010 AYERS, Edward L.: Turning toward Place, Space, and Time. In: *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Eds. BODENHAMER, David J. – CORRIGAN, John – HARRIS, Trevor M. Bloomington, 2010. 1–14.
- BALLA 2018 BALLA Demeter: *Csak képek*. Szerk. SEBESTYÉN László. A képeket válogatta, előkészítette: HEGYI Zsolt. Budapest, 2018.
- CANETTI 1991 CANETTI, Elias: *Tömeg és hatalom*. Budapest, 1991.
- CROWLEY–REID 2002 CROWLEY, David – REID, Susan E.: Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc. In: *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Eds. CROWLEY, David – REID, Susan E. Oxford – New York, 2002. 1–22.
- DÖRING–THIELMANN 2008 DÖRING, Jörg – THIELMANN, Tristan: Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der Spatial Turn und das geheime Wissen der Geographen. In: *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Hrsg. DÖRING, Jörg – THIELMANN, Tristan. Bielefeld, 2008. 7–49.
- DUSSEL 2018 DUSSEL, Inés: Truth in Propagandistic Images. Reflections of an Enigmatic Corpus (Westerbork, 1944). *Historia y Memoria de la Educación*, (2018):8. 59–95.
- ELIADE 1987 ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest, 1987.
- FOUCAULT 2000 FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok*. Budapest, 2000.
- FOWKES 2002 FOWKES, Reuben: The Role of Monumental Sculpture in the Construction of Socialist Space in Stalinist Hungary. In: *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Eds. CROWLEY, David – REID, Susan E. Oxford – New York, 2002. 65–84.
- GELDERN 1993 GELDERN, James von: *Bolshevik Festivals, 1917–1920*. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1993.
- GERA 1994 GERA Mihály: Mit kell tudni Balla Demeterről? In: BALLA Demeter: *Legyen meg a te akaratod*. Szerk. GERA Mihály. Budapest, 1994. 149–166.

- GROSVENOR 2012 GROSVENOR, Ian: Back to the future or towards a sensory history of schooling. *History of Education*, 41. (2012):5. 675–687.
- GYÁNI 2008 GYÁNI Gábor: *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat.* Budapest, 2008.
- JEMNITZ 1986 JEMNITZ, János: *Május elseje születése.* Budapest, 1989.
- KENEZ 1985 KENEZ, Peter: *The birth of the propaganda state. Soviet methods of mass mobilization, 1917–1929.* Cambridge, 1985.
- KINCSES 2018 KINCSES Károly: Budapestről Ballául (Előszó). In: BALLA Demeter: *Csak képek.* Szerk. SEBESTYÉN László. A képeket válogatta, előkészítette: HEGYI Zsolt. Budapest, 2018. 5–6.
- KOVÁCS–TÓTH 2009 KOVÁCS Bálint – TÓTH Ildikó: „Mert Ti vagytok a jövő”. Az ausztrofasiszta hivatásrendi állam önmegjelenítése Bécs ifjai előtt az 1934. május 1-jei ünnepségen. In: *Tömegek és ünnepek.* Szerk. CSÚRI Károly – OROSZ Magdolna – SZENDI Zoltán. Budapest, 2009. 103–115.
- KRAKOVSKÝ 2017 KRAKOVSKÝ, Roman: Spontánnosi Prvého mája zničili sovietske tanky. *Piatok*, 28 April 2017, 2–3.
- KRUK 2008 KRUK, Sergei: Semiotics of visual iconicity in Leninist 'monumental' propaganda. *Visual Communication*, 7. (2008):1. 27–56.
- MARCHART 2004 MARCHART, Oliver: Representing Power. Public Space, the Artist, and the Body of the Leader. In: *Ästhetik des Politischen.* Hrsg. SCHÖBER, Anna. Innsbruck – Wien – Bozen, 2004. 95–110.
- MARGOLIS–FRAM 2007 MARGOLIS, Eric – FRAM, Sheila: Images of Surveillance, Discipline and Punishment on the Body of the Schoolchild. *History of Education*, 36. (2007):2. 191–211.
- MC EWAN 2011 MC EWAN, Cheryl: Using Images, Films and Photography. In: *Doing Development Research.* Eds. DESAI, Vandana – POTTER, Robert P. London – Thousand Oaks – New Delhi, 2011. 231–240.
- NORA 1999 NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, (1999):3. 142–157.
- PALKÓ 2013 PALKÓ László András: Sírva vigadtunk. *Valóság*, 56. (2013):3. 90–111.
- PINFOLD 2011 PINFOLD, Debbie: 'Das Mündel will Vormund Sein': The GDR State as Child. *German Life and Letters*, 64. (2011):2. 283–304.
- POPKEWITZ–PEREYRA–FRANKLIN 2001 POPKEWITZ, Thomas S. – PEREYRA, Barry M. – FRANKLIN, MIGUEL A.: History, the Problem of Knowledge, and the New Cultural History of Schooling. In: *Cultural History and Education.* Ed. POPKEWITZ, Thomas S. – PEREYRA, Barry M. – FRANKLIN, MIGUEL A. New York – London, 2001. 3–44.

- PÓTÓ 1989 PÓTÓ János: *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. Budapest, 1989.
- PÓTÓ 2003 PÓTÓ János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003.
- RÁSKY 2009 RÁSKY Béla: Az osztrák szociáldemokrata mozgalom ünnep- és ünnepélykultúrája a két világháború között. In: *Tömegek és ünnepek*. Szerk. CSÚRI Károly – OROSZ Magdolna – SZENDI Zoltán. Budapest, 2009. 76–91.
- REKŚĆ 2015 REKŚĆ, Magdalena: Nostalgia for Communism in Collective Imaginations. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 183. (2015) 105–114.
- ROLF 2013 ROLF, Malte: *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*. Pittsburgh, 2013.
- ROSENWEIN 2002 ROSENWEIN, Barbara: Worrying about Emotions in History. *American Historical Review*, 107. (2002):3. 821–845.
- SZILÁGYI 1999 SZILÁGYI Gábor: *Elemi képtan elemei*. Budapest, 1999.
- TAKÁCS 2014 TAKÁCS Tibor: „Lejönni az injekcióstúrról”. *Információs Társadalom*, (2014):4. 95–112.
- THOMPSON–BORNAT 2017 THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna: *The Voice of the Past*. Oxford, 2017.
- TÓTH 2011 TÓTH Szergej: *Nyelv, kép, hatalom*. Szeged, 2011.
- TROWER 2011 TROWER, Shelley (ed.): *Place, Writing, and Voice in Oral History*. New York, 2011.
- VÖRÖS 2009 VÖRÖS, Boldizsár: Különböző politikai hatalmak – ugyanabban a fővárosban. Szimbolikus térfoglalási akciók Budapesten 1918–1919-ben. In: *Tömegek és ünnepek*. Szerk. CSÚRI Károly – OROSZ Magdolna – SZENDI Zoltán. Budapest, 2009. 15–31.
- VOIGT 2003 VOIGT Vilmos: A május elsejei felvonulás társadalmi szemiotikája. In: *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve*. Szerk. VOIGT Vilmos – BALÁZS Géza. Budapest, 2003. 268–280.

**„We know, that the first of May is an important issue...”
Visual Propaganda in the 1950's and 1960's**

by Lajos Somogyvári

(Summary)

The cited quotation was heard at the session of the Temporary Party Committee of Budapest, on 18 April 1957: not surprisingly, the power chose this event as the first public demonstration, after the repression of the 1956 revolution. The May Day parades had been an important element of the visual culture of the state-party period, showing both continuity and discontinuity between the 1950's and 1960's in Hungary. Although the topic of the visual propaganda is a current trend in the contemporary iconography, which fits to the nature of the communist systems, it hasn't been analysed yet. My study aims to connect a cultural practice (procession on 1 May) with the structuring space (Stalin Square, then Parade Square) and the intentions of the power. These three aspects (time, space and power) get together in the visual representations (photographs), the corpus of the analysis. The interpretation has got a narrow scope, because as the celebration and the place is an iconic one, with multiple meanings, typical (and not reflected) to our historical knowledge. Further questions emerge, like the functions of the statues, rite and celebrations etc., which belong to the fields of anthropology.